

Валерый МАКСІМОВІЧ

ВОЛАТЫ ДУХУ НАЦЫІ

Да 130-годдзя з дня нараджэння
Янкі Купалы і Якуба Коласа

Класіка складае залаты фонд кожнай нацыянальнай літаратуры. Яна — аб'ектыўна — пазначае магістральныя кірункі станаўлення літаратуры, фарміруе яе непаўторнае аблічча, вызначае дамінанты і вектары развіцця мастацкага слова, сканцэнтраваны ў сабе ўсе іматэрыяльныя праявы нацыянальнай духоўнасці. Як, зрэшты, і кожная высокамастацкая з'ява, яна пранізана трывожным болем і хваляваннем за лёс чалавека, за лёс усяго жывога, бо нараджаецца найперш з велізарнай любові да роднай зямлі, блізкіх і дарагіх людзей. І нават нягледзячы на яўны флёр патэтыкі, сутнасць сцвярджэння застаецца бяспрэчнай аксіяматычнай ісцінай, якая праверана часам, самім жыццём. Яе праўдзюць і прызнаныя карыфеі сусветнага і нацыянальнага мастацкага летанісу жыцця народа. Іх творы вызначаюцца нязменна высокім пафасам грамадзянскасці, гуманізму, маштабным ахопам іматэрыяльных і поліфанічных праяў рэчаіснасці. У самаадданым, ахвярным служэнні высокаму мастацтву яны бачаць сваё сапраўднае прызначэнне, сваю пачэсную місію. І нават з дыстанцыі часу, ужо з улікам іншай сацыякультурнай сітуацыі і проста жыццёвага досведу мы наноў спасцігаем глыбінную духоўную сутнасць нашай літаратурнай класікі, не прамінаючы падкрэсліць яе выключна важную ролю ў сцвярджэнні гуманістычных праярытэтаў і агульначалавечых маральна-этычных каштоўнасцей.

Янка Купала і Якуб Колас... З гэтымі па-сапраўднаму нацыянальнымі імёнамі нашых класікаў наўпрост звязана лёсавызначальная сутнасць беларускай літаратуры, яе вехавыя дасягненні, яе імклівы эстэтычны і, можна сказаць, гістарычны — сусветны — рост і росквіт. Сапраўды, адметнасцю літаратурнай класікі, якую склалі перадусім творы абодвух волатаў беларускага слова, з'яўляецца яе надзвычайная грамадская запатрабаванасць, надзённасць, актуальнасць, яе глыбінная сувязь з часам сённяшнім, з праблемамі сучаснасці, з усім тым, што вызначае, акрэслівае і фарміруе нацыянальную адметнасць самога беларускага этнасу, яго сэнсавызначальныя, ментальныя дамінанты, склад мыслення, духоўны самаідэнтыфікацыйны статус.

Тытанічная падзвіжніцка-пабуджальная дзейнасць Купалы і Коласа на самым пачатку творчага шляху паспрыяла таму, што беларусы сцвердзілі сябе як нацыю, заклалі трывалы падмурак для пабудовы сваёй самастойнай незалежнай дзяржавы, якая і сёння шукае і знаходзіць аптымальныя шляхі для далейшага ўгрунтавання сваёй нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

Гісторыяй заклікання здзейсніць архіважную адраджэнскую місію, маючы крэўную сувязь са сваім народам, будучы выразнікамі яго мар, надзей і спадзяванняў, беларускія песняры не маглі не дбаць і пра яго нацыянальнае і грамадзянскае сталенне, пра раскрыццё ўсёй глыбіні духоўнага свету свайго сучасніка ў яго складанасці і драматызме. Літаратура пачатку XX ст., імклівы ўзлёт якой у вялікай ступені абумоўлены грамадзянскай і творча-спадзвіжніцкай чыннасцю Купалы і Коласа, насамрэч станавілася трыбунай для пашырэння і ўмацаван-

ня нацыянальнай свядомасці беларускага народа, своеасаблівым канцэнтратам духоўнасці, пасіянарнасці, тым сэнсава- і ідэязначным згусткам, які з цягам часу набыў асобую якасць *нацыянальнага канона*, эталона нацыянальнага стылю, адмысловую эстэтычную і ідэалагічную канстантнасць.

Новыя гістарычныя рэаліі, больш-менш спрыяльныя для развіцця літаратуры ўмовы, абумоўленыя надзвычай інтэнсіўным сацыякультурным працэсам, так або інакш дазвалялі культываваць пачуццё нацыянальнай годнасці, нацыянальнага самапазнання і самапавагі, скіроўвалі да генерацыі новых ідэй, новага светапогляду. Істотны ўплыў на актывізацыю ўсіх сфер жыцця аказала і рэвалюцыя 1905—1907 гг., якая — аб'ектыўна — паўплывала і на светапоглядна-эстэтычную эвалюцыю ранніх Купалы і Коласа. У артыкуле «Беларускае адраджэнне» М. Багдановіч пісаў: «1905 год з'яўляецца вехай, якая пазначае пункт пералому ў гісторыі беларускага адраджэння. Падзеі, звязаныя з гэтым годам, стварылі ў народных масах імкненне разабрацца ў навакольным жыцці і выклікалі ліхаманкавы попыт на ідэалагічныя каштоўнасці» [3, II, с. 274]. Пад апошнімі, як вынікае з прыведзенага кантэксту, М. Багдановіч меў на ўвазе не аднамомантную палітычную акцыю, не ўстаноўку на татальнае разбурэнне і руйнаванне, а перадусім канструктыўны («ідэалагічны») дыялог з жыццём («разобратся в окружающей жизни») пад знакам духоўна-адраджэнскім, нацыянальна-адраджэнскім. «Узаемадапаўняльны дыялог двух волатаў аб набалелых пытаннях народа і нацыі» (В. Жураўлёў) не мог скіроўваць і папраўдзе не быў скіраваны ў вузкае пракрустава ложа рэвалюцыйнага максіmalізму. «У хуткім часе пасля драматычнага завяршэння падзей 1905—1907 гг., — адзначае В. Жураўлёў, — мастацкае слова Купалы і Коласа робіць даволі круты паварот і адчувальную, вельмі сур'ёзную пераарыентацыю з рэвалюцыйна-сілавой тэндэнцыі на пошук *кампрамісных, чалавекалюбных* (вылучана аўтарам. — В. М.) формаў дыялогу з жыццём...» [7, с. 127]. Беларускія песняры як вялікія гуманісты выдатна ўсведамлялі, і іх творчасць таму яскравае пацвярджэнне, што ўтрапёная рэвалюцыйнасць не павінна фарміраваць канон інтэлігенцкай свядомасці і вызначаць топіку інтэлігенцкага мыслення.

На парадку дня востра стаяла пытанне актывізацыі «культурнай дзейнасці», якая захоплівала ў свае абсягі сферу прапагандысцка-асветніцкую, выхаваўчую, адукацыйную.

Купалаўская і коласаўская творчасць знаходзілася ў фокусе «стратэгіі абуджэння» (А. Яскевіч). Прыярытэтнае месца ў ёй займалі традыцыйныя каштоўнасці, спадчына мінулага, што спакваля, натуральна ўступалі ў дыялог з найноўшымі дасягненнямі сусветнай філасофска-медытатыўнай думкі, з працэсамі агульначалавечай цывілізацыі. Творчасць класікаў давала прыклад арганічнага спалучэння наватарства і павагі да мінулага. Пры гэтым яны добра ўсведамлялі, што ў культурнай традыцыі захоўваюцца вытокі інтэнсіўнага калектыўнага светаадчування, кансалідуючай свядомасці народа. «Беларуская літаратура, — падкрэслівае А. С. Яскевіч, — у выніку новага культурнага ўздыму, з аднаго боку, карпатліва адрадзіўшы традыцыю сваіх папярэднікаў, а, з другога, як бы нанова, паводле Багдановіча, прайшоўшы скарачаны курс творчага станаўлення, уступіла ў тую тыпалагічна абавязковую для духоўнага жыцця кожнай нацыі стадыю мастацкай прафесіяналізацыі, калі ў ёй на самай шырокай аснове нацыянальнага духоўнага быцця пачынае складвацца класічны нацыянальны стыль, што з'явіцца потым асноўным напрамкам, увогуле цэнтральным рэчывам для ўсяго наступнага развіцця» [18, с. 150]. Аўтар слушна адзначае, што ў гэты перыяд адбываецца фарміраванне літаратуры як самастойнай нацыянальнай мастацкай сістэмы, падваліны якой закладваліся перадусім Купалам і Коласам, актывізуецца працэс выпрацоўкі нацыянальна арыентаваных літаратурных родаў, відаў, жанраў, пашырэнне ідэй, тэм, вобразаў, станаўленне літаратурнай мовы, узбагачэнне яе стыльва-вобразнай палітры. Да класічнага нацыянальнага стылю, паводле меркавання расійскіх даследчыкаў, адносіцца «стыль, што адкрывае сабой асобны перыяд

літаратурнага развіцця новага часу, уносіць у літаратуру новыя пачаткі, упершыню абапіраецца на паўнату нацыянальнага жыцця, перадавой культуры, мовы, мыслення, эмацыянальнага ладу і ахоплівае і развівае разнастайныя сферы гэтага жыцця і культуры. Такі стыль робіцца свайго роду класічным узорам, які менш за ўсё, аднак, з'яўляецца якімсьці стандартам ці шаблонам. Наадварот, гэты жывы творчы ідэал, што арыентуе і накіроўвае мастацкі пошук, выклікае імкненне ў чымсьці наблізіцца да яго як да пэўнай вяршыні, тварыць у яго духу» [17, с. 30].

Адной з найгалоўнейшых задач, якая аб'ектыўна вынікала з формулы паняцця «нацыянальны класічны стыль», становілася выяўленне сутнаскага зместу эпохі, шмат'емістай сістэмы жыццёвымярэнняў, спрыянне крышталізацыі, фарміраванню самасвядомасці асобнага індывідуума і народа ў цэлым. Красамоўнай праявай «стратэгіі абуджэння», удасканалення сродкаў эстэтычнага і псіхалагічнага ўздзеяння на рэцыпіента выступае прыём як бы празмернага тыражавання — на першы погляд аднастайных — тэм, вобразаў, матываў у творчасці Купалы і Коласа, настойлівапаўтаральны зварот класікаў да ўсяго комплексу грамадзянскіх пачуццяў, маральных і этычных каштоўнасцей. Гэта выяўлялася ў шырокай і багатай вобразнай палітры твораў. Здавалася б, на самым прадвесні ХХ ст., калі Беларусь спакваля пачала заяўляць пра сябе словамі яе песняроў, Купала ў вершы «Маладая Беларусь» («Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка...» (1909)) прароча апавяшчаў пра спраўджаную волю і славу Беларусі, якая паўстала «не з вясёласці яснай, не з ясных палацаў, / А з канаючай крыводы ў пахіленай хатцы, / Вызываная праўдай, таптанай, жывой...» [8, II, с. 47]. Нястрымнае і непераможнае жаданне ашчаслівіць людзей, напоўніць іх сэрцы «гартам, надзеяй», паказаць «ім жыцця іх праўдзіву зару», дапамагчы ім выйсці з хітрасплеценага лабірынта беспрасвецця, векавечнага заняпаду, занябання сваіх правоў і свабод, збудзіцца ад летаргічнага сну, бяспамяцтва і безнадзейнасці было галоўным унутраным стымулюючым фактарам жыццятворчасці паэта. Апантанасць ідэяй беларускага нацыянальнага адраджэння становілася ўсеабдымнай і ўсеахопнай. І Купала, і Колас з самага пачатку працы на ніве беларушчыны добра ўсведамлялі, што толькі высока працулае, шчырае і сумленнае, жывое слова здолее абудзіць у народзе «спячы дух», зрабіць спробу — хай пакуль і не такую смелую і рашучую — штосьці змяніць-перайначыць у сваім лёсе, у самім спосабе-алгарытме думання, самарэфлексіі, самавыяўлення, нарэшце, у самім ладзе жыцця.

З глыбокім усведамленнем эстэтычных задач, якія стаялі перад літаратурай, шырока і ўсеабдымна раскрываў разнастайныя праявы нацыянальнай рэчаіснасці Колас. Галоўнай мастацкай вартасцю паэзіі Коласа з'яўляецца яе існае народнасць, дэмакратызм. Ступень і характар паэтызацыі родных краявідаў, пейзажных замалёўкі, прыродаапісальная лірыка паэта ў цэлым — з разраду з'яў неардынарных, якія істотна ўплывалі на станаўленне асноў нацыянальнай літаратуры, на ўмацаванне нацыянальнай традыцыі, ідэалагічна-эстэтычнай нарматыўнасці. Нароўні з Купалам Колас актыўна ўдзельнічаў у працэсе канструявання знешняй карціны нацыянальнага свету і нацыянальнага тыпа беларуса, дасягаючы высокага сплаву ўніверсальнага і нацыянальнага пачаткаў. Валодаючы надзвычайнай цэласнасцю светаадчування, Колас у многіх вершах па-мастацку выяўленча-пластычна паказвае стыхійна-жыццёвыя асновы рэчаіснасці з тонкай нюансіроўкай псіхічнага стану свайго лірычнага героя.

Духоўныя высілкі Купалы і Коласа і былі скіраваны менавіта на вырашэнне тых неадкладных задач, якія мелі першаступенную важнасць і значнасць у плане нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, нацыянальнага самапазнання, самасцвярджэння. Архіважнай задачай было стварыць літаратуру не проста ў выглядзе корпуса розных тэкстаў, а надаць ёй адмысловы статус, ператварыць яе ў нацыязначны культурна-падзвіжнік і духоўна-адраджэнскі цэнтр, які б узяў на сябе функцыю кансалідуюча-аб'яднальную, генератыўна-стратэгічную, дзе б цараспалосіца волевыяўленняў, перакананняў, ідэй, уключаючы мараль, веру, этычныя ўстанавленні, натуральным і мэтакіраваным чынам прадудцыравалася б у строй-

нае нацыязангажаванае адзінства. Патрэбна было скіраваць энергію і эмоцыі людзей у напрамку сцвярджэння нацыянальнай свядомасці, самой ідэі нацыі як стваральнай сілы, разумеючы, што без гэтага немагчыма духоўная інтэграцыя беларусаў. Вось чаму «ва ўмовах нацыянальнага адраджэння станаўленне беларускага «краснага пісьменства было справай не толькі ўнутрылітаратурнай, але і агульнаграмадскай, — слухна заўважае Т. Чабан, — высокая ідэйная і мастацкая годнасць літаратуры была сведчаннем жыццяздольнасці мовы, нацыянальнай культуры, духоўнага жыцця нацыі. З другога боку, пры амаль поўнай адсутнасці іншых формаў культурнага жыцця літаратура набывала ўніверсальны характар, выяўляла і сканцэнтравала ўсе шматстайныя праявы нацыянальнай духоўнасці» [11, с. 6].

У суровых віхурах часу Купала і Колас шукалі шляхоў паяднальнасці, духоўнага кантакту з народам дзеля ўсталявання — як канчатковай мэты — нацыянальнай дзяржаўнай супольнасці. Крайне важным уяўлялася мастацкім словам узварухнуць, абудзіць гістарычна прыспаную свядомасць народа з тым, каб наладзіць з ім духоўны дыялагічны кантакт, заклікаць да суразмоўя, да супольнага супрацьстаяння жыццёвым злыбедам, да пошукаў светланосных шляхоў у будучыню. Выпрацоўка стрыжнявога нацыянальнага ідэалу стала злабадзённым патрабаваннем часу і аб'ектыўнай гістарычнай заканамернасцю. Толькі супольнымі намаганнямі, пры ўмове кансалідацыі ўсяго грамадства, можна было дасягнуць мэты. Ужо ў наш час на сустрэчы з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі 17 снежня 2003 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка адзначыў, што «краіну можна назваць па-сапраўднаму моцнай, калі яе жыхары аб'яднання не толькі геаграфічна, але і духоўна. Калі грамадзяне ўсведамляюць і падзяляюць фундаментальныя ідэі і каштоўнасці грамадства» [4, с. 4].

А тады, на самым прадвесні нацыянальнага адраджэння, патрэбна было дарэшты разбіць разбуральны міф пра спакоувечную абяздоленасць, забітасць і непаўнаважнасць беларусаў, пераадолець стэрэатыпную слязлівасць, якая набывала якасць і гучанне пэўнага канона на старонках адраджэнскіх выданняў. Гісторыя заклікала на авансцэну беларускі месіянізм, наўпрост звязаны з ідэяй абуджэння пачуцця нацыянальнай годнасці і нацыянальнай свядомасці, але «без найменшых знакаў нацыянальнага шавінізму і нянавісці да чужых нацый» [10, с. 78]. Менавіта ў гэты час у літаратурна-крытычных артыкулах, якія друкаваліся перадусім на старонках «Нашай нівы», была насамрэч сфармулявана канцэпцыя «літаратурнага нацыяналізму» — сінтэтычнага развіцця і самацвярджэння беларускай літаратуры і культуры.

Беларускія вешчунны праўды і волі аднымі з першых адчулі небяспеку міжвольнага стварэння адмоўнага іміджу нацыі. Асаблівае ўнутранае пярэчанне і нязгоду выклікалі малюнкi здзіўляючага падабенства ў адлюстраванні гаротнага сялянскага жыцця, у аснове якіх — сумны і няўцешны відарыс сучаснай галечы, побытавай неўладкаванасці, адвечнай скаргі-плачу, акурат цывілізацыйнай прорвы. Кожны з літаратараў, як можна меркаваць па тэматычнай і зместавай канве твораў, усведамляў неабходнасць фарміраваць рэпрэзентатыўна-кананічны ідэал нацыі, спалучаны з вераю ў праўду, у заўтрашні дзень, у высокія ідэалы жыцця. І гэта было надзвычай злабадзённым задачай часу. У адным са сваіх артыкулаў М. Багдановіч горача даводзіў, што «не жаласць, не грашовая міласць памогуць змучанаму і хвораму сэрцу беларуса: увага, давер, пашана да яго грамадзянскіх правоў, чалавечнасць — гэта лепшае лякарства ад многіх хвароб. Ведайце толькі: не жаласці, а праўды хоча ад вас наш народ!» [3, III, с. 237]. Насамрэч, пачынаць трэба было з самога чалавека, са звароту да яго самых найінтымнейшых, самых тонкіх струн душы, пачуццяў, адчуванняў, тых думак, якія вярэдзілі ўсю яго істоту, але не знаходзілі выйсця з фатальнай безвыходнасці, тупіковасці. Толькі ўзнавіўшы мастацкімі сродкамі адэкватную, рэальную карціну-стэнаграму споведзі «мяцежнага духу», можна было спадзявацца на адпаведную рэакцыю-суперажыванне, жывы рэзананс, які б працінаў наскрозь, вярэдзіў, нараджаў

бунтоўную хвалю ўнутранага супраціву, нязгоды, спачування, — у залежнасці ад ідэйна-тэматычнага нападнення канкрэтнага твора, ідэалагічных і эстэтычных устаноў і вырашаемых аўтарам мэт. Іншымі словамі, важна было дасягнуць эфекту люстранага адбітку і своеасаблівага пачуцця адхіленасці, дыстанцыйнасці, што дазваляла чытачу паглядзець на сябе як бы збоку, іншымі вачыма, у іншым прэзентатыўна-выяўленчым ракурсе. Але ці значыла тое, што ў сваім спавадальна-распавадальным акце і Купала і Колас наважаліся цалкам агаліць усю праўду пра чалавека, выставіць на свет усе ягоныя заганы, якімі б непажаданымі і няўцешнымі б яны ні былі? Ці варта ўвогуле ў высокім мастацтве прыбгаць да аголенай самакрытыкі, ментарскага тону, павучанняў, настаўленняў, абраўшы ролю настаўніка жыцця, вешчуна ісціны ў апошняй інстанцыі? Адказ, як кажучы, з разраду рытарычных. Сусветная мастацкая практыка пераконвае: такі прыём, такі падыход малаэфектыўны, малапрыдатны, а то і абсалютна недапушчальны. Нельга, кіруючыся высакароднай задачай і светлымі памкненнямі, якія наўпрост звязаныя з мастацкім даследаваннем важнейшых жыццёвых працэсаў, сацыяльнага і псіхалагічнага статусу свайго героя, абсалютызаваць адмоўную дамінанту, пэўныя «душашчыпальныя» комплексы, якія ніяк нельга аднесці ў разрад вышэйшых, пазітыўных, *добравтаральных* і якія, па сутнасці, прыніжаюць годнасць чалавека.

Даволі прэтэнцыёзным, а то і, не пабаімся сказаць, адыёзным падаецца тое ж агульнавядомае ўстойлівае клішэ «ідэятызм вясковага жыцця», да якога часта прыбгаюць пры характарыстыцы менавіта вясковага ладу жыцця ў пачатку ХХ ст. і ў першыя паслярэвалюцыйныя гады. Выраз набыў сапраўды адценне пэўнага ацэначнага вульгарызму з крайне адмоўным, прыніжальным, нават абразлівым сэнсам. Ён бессаромна тыражуецца, у самым розным фармаце і ключы, у якасці найбольш прыдатнага характарыстычнага сродку, які нібыта ўсеабдымна і ўсебакова раскрывае сярмяжную, немудрагелістую сутнасць простага чалавека з народа. Глыбока памыляецца той, хто так думае, так разважае. Падобныя «перлы»-шчыраванні не робяць вялікага гонару «экзальтаваным» інтэрпрэтарам гісторыі народа, арганічнай часткай якога яны з'яўляюцца, хай сабе і намінальна. Легкадумнае бравіраванне псеўдакрылатымі выразамі, прыказкамі і паказкамі, якія нясуць адмоўны зарад, — красамоўнае сведчанне павярхоўнасці ці ленасці мыслення, адзнака некрытычнага розуму, начотніцтва, шкалярства, абсалютнай непасвячонасці ў таямніцу багатага і стракатага народнага жыцця — шматмернага, шматспектравага, шматколернага.

У гэтай сувязі варта прывесці цікавыя сведчанні У. Рагойшы, які ў сваім артыкуле «Творчасць Янкі Купалы як маркер нацыянальнай свядомасці: на матэрыяле сучаснага друку», звяртае сваю ўвагу на сучасныя сумнеўныя інтэрпрэтацыі таго ж купалаўскага верша «А хто там ідзе?», стаўшага своеасаблівым гімнам беларускага народа. Правільна кажа аўтар, заўважаючы, што праз нядбайнае стаўленне да Купалавага слова сцвярджаецца «ў якасці стандарту ўзровень нацыянальнай самасвядомасці стогадовай даўнасці» і, такім чынам, замацоўваецца «стэрэатып успрымання беларусаў (у тым ліку і самімі беларусамі) як другаснай, несаматастатковай, «пагарджанай век» нацыі — што абсалютна супярэчыць ідэі, закладзенай самім Купалам у гэты твор» [16, с. 24]. Даследчык выказвае слушную перасцярогу, што ў апошні час пагражальнай становіцца тэндэнцыя, калі Купалу прыпісваецца комплекс неўласцівых ягоным творам ідэй, а спекуляцыі на Купалавым аўтарытэце абумоўлены відавочнай кан'юнктуранасцю, несумленнай падменаў ідэятычных, сапраўдных купалаўскіх ідэй ілжэідэямі, папулісцкім слэнгам. Калі гаварыць пра верш «А хто там ідзе?», то, пагодзімся з тым, што у ім паэт «у духу біблейскага старога тастамента» (У. Гніламёдаў) выявіў высакародна-трагічнае, месіянскае шэсце нескаронага народа, які нясе сваю крыўду на паказ усяму свету з адзінай марай і адзіным жаданнем «людзьмі звацца».

Зразумела, спасцігнуць душу народа можна было толькі скіраваўшы сваю ўвагу на выяўленне і асэнсаванне глыбінных, узаемазвязаных і ўзаемалежных,

падчас даволі няпростых, супярэчлівых грамадскіх працэсаў і аспектаў, міжасобасных стасункаў у тым ліку. Важна было ў сферу мастацкага даследавання прыцягнуць увесь комплекс сацыякультурнай, духоўнай чыннасці ў шматстайных і ўніверсальных яе праявах, беручы пад увагу псіхабіялагічны і генетыка-антрапалагічны фактар. Тагачасныя творы на старонках «Нашай нівы» і іншых беларускіх выданняў пераканаўча сведчаць пра тое, што іх аўтары, паказваючы этапы духоўнага выпявання і духоўнай абуджанасці чалавека, не маглі абысці ўвагай тыя не вельмі прыязныя моманты, якія тычыліся «высвятлення першаасноў духоўнасці — таго стрыжнявога матыву, што вызначае чалавечае ў чалавеку» [7, с. 77]. І гэта ніяк нельга расцэнваць як парушэнне праўды жыцця і мастацкай праўды. Наадварот, у спробе дакапацца да першапрычын «крыўд і бед» бачыцца імкненне бескампрамісна, але пры гэтым чуйна і сумленна падысці да асвятлення тых негатыўных праяў, якія выступаюць перашкодай на шляху да духоўнага абнаўлення. У любым выпадку, падчас жорсткія словы-звароты як крайні аргумент ідэалагічнага пераканання не мелі нічога агульнага з пагардлівым і абыякавым позіткам звысоку і былі пазбаўлены адцення якога-небудзь снабізму, фанабэрыі. За імі — суровая праўда жыцця як яна ёсць і разам з тым неадступная вера ў жыватворныя крыніцы народнага духу, у мудрасць народа, у правільнасць яго адвечнага пакутлівага пошуку ісціны, добра, справядлівасці. «У народ і край свой толькі веру / І веру ў самога сябе» [8, III, с. 311] — гэтыя купалаўскія словы як нельга лепш высвечваюць яго паэтычнае і грамадзянскае крэда, унутрана-стрыжнявую ўпэўненасць у неўміручасць і невынішчальнасць яго, народа, духу.

Пагодзімся: ёсць тоны, але ж існуюць і паўтоны, пераходныя, няўлоўныя тоны, ёсць адкрыты, знешні пласт, які ўспрымаецца найчасцей у ахраматычнай, аднаколеравай афарбоўцы, і, наадварот, мае месца храматычны колер, што іграе сваімі паўтонамі, пераходамі, усімі колерамі вясёлкі. Змяшаныя, памежныя колеры часцей заварожваюць наша ўяўленне, разнастайваюць і ўзбагачаюць ракурсы ўспрымання, прымушаюць больш актыўна працаваць уласную фантазію, інтуіцыю, што, урэшце, прыносіць унутраную асалоду, задавальненне, акрыляе і прасвятляе душу. Гэта ніколькі не азначае, што на ўсе рэчы, з'явы, прадметы, а тым больш на чалавека патрэбна глядзець праз «вясёлкавае шкло». Справа ў іншым. У мастацкім даследаванні характару, у раскрыцці сутнасці любога мастацкага феномена важна захаваць меру і такт — у апісаннях, характарыстыках, аналізе дзеяў і ўчынкаў, у ацэнцы жыццёвых каштоўнасцей, у пазіцыяніраванні пэўнай ідэі (комплексу ідэй). Тут сапраўды важна адчуць тую крайнюю мяжу, якая дазваляе чалавечаму, людскому застацца на вышыні, перамагчы, адолець змрочнае, злое і злавеснае. Чалавеку, нават у межах мастацкай выдумкі, фантазіі важна даць шанц на тое, каб засцерагчы-захаваць душу ад нечысці і бруду, даць права на духоўную бяспеку, а разам з тым гарантаваць аўтаномнасць і недатыкальнасць яго ўнутранай эгацэльнасці. У любым выпадку твор мастацтва павінен натхняць на акт самаачышчэння, выклікаць духоўны катарсіс, спрыяць пошукам сябе, весці да існага, сапраўднага, высакароднага. І ў дадзеным выпадку абсалютна слушным падаецца прыпадабненне твора мастацтва да нечага сакральнага, вышэйшага — таго, што асвятляе, акрыляе, выводзіць на іншы ўзровень спасціжэння ўласнай сутнасці і сэнсу жыцця ўвогуле.

Купала як прарок нацыі добра ўсведамляў, што літаратура павінна служыць духоўнаму абуджэнню і нацыянальнай кансалідацыі, і таму ўсе свае намаганні прыкладаў дзеля канцэптualaнага асэнсавання нацыянальна-адраджэнскай ідэі.

Найбольшы клопат паэта-месіі палягаў у тым, каб стварыць надзейны грунт, падмурак, тую духоўную аснову, на якой бы надзейна трымалася свядомая беларускасць. Вось чаму такімі ідэязначнымі, канцэптазначнымі ў моўнай палітры Купалы нашаніўскай пары паўстаюць словы і выразы «*грамадзянская згода*», «*супольнасць*», «*згода*», «*брацтва*», паэтычныя імператывы («*любімосць, мае суседзі*»), «*кіньма, сваркі, звадкі*» — «*Любімосць, мае суседзі!*»). У вершы «Навагоднія жаданні» (1908) Я. Купала прама ўказвае на тыя канкрэтныя прычыны-

перашкоды, якія цягам стагоддзяў не давалі спраўдзіцца адвечнай заповітнай мары людзей:

Сваркі, звадкі не раз былі згубай для нас,
Разлучалі са шчасцем, з свабодай...
Хай жа з Новым Гадком новы бліжыцца час,
Брацтва, роўнасць, супольнасць і згода! [8, II, с. 46]

У вершы «Маладая Беларусь» («Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка», 1909), Купала таксама дае аптымістычную карціну будучага нацыянальнага ўладкавання, сцвярджаючы яго асновасутнасныя складнікі і перадумовы:

Грамадзянская згода, супольнасць загосце,
Аж усцешацца прадзедаў цені і косці,
Слоў унука не зглушыць ніякі прымус,
Што ён роднай зямлі верны сын, беларус. [8, II, с. 48]

Літаратура і мастацтва на працягу доўгіх вякоў імкнуліся знайсці тую дзейную інтэлектуальную і духоўную сілу, якая б паказала шлях да ўнутранага правасвятлення, прывяла да паслаблення канфліктнасці і канфрантацыі ва ўсялякіх іх праявах і дазволіла прыйсці да згоды і ўзаемаразумення. Пры выбары шляхоў вырашэння складаных жыццёвых задач мастацкае слова заклікана дапамагчы захаваць стрыжнявую ўнутраную канстантнасць, устойлівасць і ўпэўненасць у паспяховым пераадоленні магчымых цяжкасцей і перашкод. У дадзеным выпадку менавіта крытычны падыход, «крытычны розум», па словах В. Жураўлёва, «могуць быць для чалавека вельмі дзейсным і сур'ёзным сродкам і гарантам самаабароны ад розных выпадковасцей і найперш — ад моцнага, негатыўнага ўплыву на яго замаскіраванай, закамунфіраванай і загрыміраванай у формы дабрывы і праўды падманлівай ілюзорнай ідэі, што тоіць у сабе для слаба падрыхтаванай свядомасці і залішне даверлівай, наіўнай душы вялікую небяспеку лёгка прымаць «на веру... шаблон пустых слоў, пустых выразы, чужыя формы думак і чужы змест іх» [7, с. 18—19].

Паводле В. Жураўлёва, курс на абнаўленне і абуджэнне духоўных і творчых сіл чалавека і нацыі быў унутранай неабходнасцю і адной з рэальных перадумоў паспяховага і паўнацэннага выканання літаратурай сваёй грамадскай функцыі яшчэ на пачатку XX ст. Гэтая лінія паслядоўна праводзілася «Нашай нівай». «Зыходзячы з ідэі фарміравання грамадскай супольнасці, — адзначае М. Рагойша, — «Наша ніва» заклікала чытачоў змагацца з пасіўнасцю і інертнасцю, безыніцыятыўнасцю, выступала супраць сацыяльнай раз'яднанасці нацыі, індывідуалістычнай асабістай замкнёнасці, заклікала да салідарнасці, узаемнай падтрымкі беларусаў адзін аднаго» [15, с. 24].

Красамоўным фактам, які засведчыў аб'ектыўнае імкненне і здольнасць тагачаснай літаратуры выйсці на новыя мастацкія рубяжы, з'яўляецца дыскусія 1913 года на старонках «Нашай нівы» і, у прыватнасці, артыкул «Па сваім шляху» Юрыя Верашчакі (В. Ластоўскага), аднаго са стваральнікаў дактрыны нацыянальнай літаратуры. Аўтар выказаўся за неабходнасць фарміравання новага тыпу мастака, які б увасабляў і адлюстроўваў духоўную сутнасць народа і змог стварыць свае, нацыянальныя, формы творчасці, выпрацаваць уласныя крытэрыі мастацкага ўспрыняцця і ацэнкі жыцця, набыць свой арыгінальны голас. У прыватнасці, Ю. Верашчакі сцвярджаў: «На нашых «навінах» павінна быць багатая ўрода, мы павінны знайсці сябе і даць свету новыя думы, сказаць новае слова.

А калі мы скажам новае слова, калі мы тым, што па горах ходзяць і не бачаць сонца, пакажам яго, тады мы раз назаўсёды заваюем права называцца культурным народам, тады на край свету пралунае слова беларускага імені і да нас прыйдуць людзі шукаць новых пуцяводных зор, новых праўд» [14]. Аўтар гарача адстойвае думку, што ў літаратуры павінен з'явіцца новы герой — «тып чалавека будучага». Палемічна адмаўляючы «благі ўплыў бульварнай і неўрастэнічнай суседскай

літаратуры» Ю. Верашчака настойліва даводзіць, што «нашы пісьменнікі павінны вырабляць талент свой не на дэкадэншчыне, а на ўсясветнай класічнай літаратуры, павінны не толькі раскрываць раны свайго грамадзянства і паказваць яго калецтвы, але і шукаць чалавека будучыні, чалавека сільнага, здаровага, чалавека — цара прыроды.

Мы павінны шукаць і знайсці новы шлях і паказаць яго тым, што дагэтуль, па горах ходзячы, не бачуць сонца» [9, с. 285].

Як бачым, пафас гэтага надзвычай актуальнага і сёння артыкула мае жыццесцвярдзальны, аптымістычна-вітальны характар, з вялікай доляй рацыянальнага, што, зноў жа, абумоўлена канкрэтнай гісторыка-культурнай сітуацыяй. Эпоха нацыянальнага адраджэння аб'ектыўна ўспрымалася і трактавалася ў шырокім агульнакультурным кантэксце, і перад літаратурай стаяла задача выбудаваць прывабную мадэль новай, адметнай культурна-духоўнай традыцыі, нацыянальнай самасці, якая б мела бяспрэчнае права на жыццё. Важна было «мадэрнізаваць», актуалізаваць ідэалагічныя, філасофскія, гісторыка-культурныя і эстэтычныя комплексы, надаць ім пазітыўнае гучанне з тым, каб яны набылі статус своеасаблівай нацыянальнай дактрыны, пэўнага грамадскага кодэкса, які б стымуляваў і падтрымліваў жыццёвы і гістарычны аптымізм народа. У гэтым кантэксце словы «новыя думы», «новыя словы», «новая праўда» набывалі адценне правідэнцыялізму і месіянізму. Літаратурнай творчасці адводзіўся асобы — прарочы — статус і значэнне, а мастаку, адпаведна, роля і амплуа мудрага ўладара народных дум, прарока, песняра-правідцы, які бярэ на сябе адказнасць за лёс народа. Гаворка, па сутнасці, ішла пра новы тып пісьменніка, які можа ўказаць шлях да «новага жыцця», «новага слова», што ў кантэксце адраджэнскай ідэалагемы мела аграмадны жыццёбудаўнічы сэнс.

У рэчывы распачатай Ю. Верашчакам гаворкі красамоўным падаецца і заклік М. Гарэцкага падняць прэстыж нацыянальнага тэатра, рупіцца пра змястоўнасць драматургічных твораў, што мела для нацыянальнага адраджэння першаступенную ролю. «Пакажыце беларусу са сцэны, хто ён, чым ён быў, што ён цяпер, чым бы ён мог быць, гукніце яго са сцэны да новага жыцця — і божа мілы! — гэты гаротнік беларус, перакананы ў сябе, ужо знойдзе здольнасці парваць ланцугі рабства, патрапіць крыкнуць: «Жыве Беларусь!» — так дужа, што аж векавыя муры няволі, як тыя сцены ерыхонскія, пасыплюцца ў прах. А ў такім разе доўг нашых пісьменнікаў, каторы яны павінны сплываць, гэта — у драматычных творах паказаць беларусу, у якой пушчы ён блудзіць і дзе ляжыць яму дарога на поле, шырока-далёкае, роднае поле вольнага жыцця» [5, с. 172].

Агульнай платформай, на якой адбываўся філасофска-светапоглядны пошук нацыянальнай ідэнтычнасці, становіўся ўвесь духоўны комплекс чалавека, яго быццёвы статус, ментальныя асновы, прынцыпы светаўспрымання і г. д. У любым выпадку шлях да агульналюдскай культуры ляжаў перадусім праз спасціжэнне адмыслова *нацыянальнай індывідуальнасці*, выяўленай у мастацтве і праз культурнае будаўніцтва. Іншымі словамі, прыярытэт нацыянальнага, інтэнсіўны пошук уласнай сутнасці становіўся запарукай уваходжання ў сусветную супольнасць. Маючы на ўвазе вострую неабходнасць нацыянальнага пазіцыянавання, Л. Гмырак, у прыватнасці, пісаў: «Тым болей энергічнай павінны мы працаваць, каб дагнаць другіх, каб папоўніць усе недахватны многавяковага застою, каб як найхутчэй увайсці ў агульналюдскую сям'ю. Увайсці ж мы туды зможам толькі як беларусы, толькі цвёрда стоячы на грунце нацыянальнай асобнасці» [13].

Патрэба знаходжання маркераў «нацыянальнай асобнасці», раскрыццё характару, псіхалогіі асобы былі абумоўлены ў вялікай ступені і тым, што, па перакананні таго ж Ю. Верашчака, «гэты асобны характар і псіхалогія вытвараюць нацыянальную ідэалогію. Ідэалогія бывае заўсёды нацыянальная, бо яна, як смак у ягадах вінаграду, творыцца з варункаў клімату і псіхалогіі людзей. Ідэалогія, — падсумоўвае сваю думку аўтар, — гэта сума ідэалаў, якія нацыя ці асобны чалавек мае ў сваёй галаве, носіць у сваім сэрцы» [12]. Як бы ў працяг гэтай

тэзы М. Гарэцкі даводзіў: «І трэба яшчэ паказаць беларусу са сцэны, што ён — чалавек, і што ён павінен мець свой чалавечы гонар, і павінен дзетака сваіх гадаваць з сумленнем [...]».

І трэба паказаць беларусу са сцэны, што ён мае слаўнае прошлае, што яго дзядоўшчына нараўні з крапчэйшымі старонкамі пад сонцам была і што карані нашы родныя беларускія не згнілі, трывалы і цягучы, маюць жывы сок і жывую сілу і ўжо добрыя адрыскі к небу гоняць, а з часам над імі крэпкія, высокія, прыгожыя дрэвы закрасуюцца...» [5, с. 173].

Па сутнасці, выступленні ўдзельнікаў нашаніўскай дыскусіі (Ю. Верашчакі (В. Ласта) «Сплачвайце доўг», «Па сваім шляху» і інш.), аднаго з парнаснікаў (мяркуемы псеўданім Купалы) «Чаму плача песня наша»), Л. Гмырака («Яшчэ аб сплыванні доўгу», «Мова ці гутарка» і інш.), Я. Лёсіка («Ці маем мы права выракацца роднай мовы, «Ці сапраўды мы ніколі не будзем мець свайго Міцкевіча, Пушкіна, Сянкевіча, Талстога?» і інш.) набылі ўсе адзнакі літаратурных маніфестаў аб шляхах стварэння новага нацыянальнага мастацтва, выпрацоўкі новай філасофска-мастацкай канцэпцыі, якая мела на ўвазе арганічнае спалучэнне нацыянальнага і ўніверсальнага, сваёй і іншанацыянальнай культурнай традыцыі.

Беларускія пачынальнікі-адраджэнцы бачылі тую небяспеку, якая таілася ў фаталістычным нацыянальным гіперкрытыцызме, у ганебным стэрэатыпе суцэльнай абяздоленасці і непаўнаважнасці беларусаў, што аб'ектыўна пазбаўляла якіх бы там ні было перспектыву развіцця нацыі. Песімістычны, слязліва-сентыментальны вобраз беларуса, падача яго як ахвяры гістарычнага працэсу ніколі не спрыяла яго прэзентатыву іміджу. Больш за тое, гэта быў бесперспектывы, тупіковы шлях, які не адпавядаў зместу і логіцы развіцця нацыянальнай культурнай традыцыі, маючай моцныя скрытыя патэнцыі развіцця.

Менавіта ўжо на пачатку свайго шляху Купала, узяўшы курс на культурна-духоўную кансалідацыю нацыі, на ўмацаванне ідэі аб самастойным гістарычным шляху, на адраджэнне рамантычнага пафасу пошукаў нацыянальных каранёў, мастацка-прапагандысцкімі сродкамі імкнуўся прывіць пачуццё асобнага і нацыянальнага самаўсведамлення і самасцвярджэння. «Творчасць Купалы сведчыла, — зазначае У. Гніламёдаў, — што на змену пакутніку і плакальшчыку ў беларускую літаратуру прыходзіць новы, адраджэнскі тып чалавека, які пачынае разумець сваю вартасць і маральную сілу. Гэты чалавек становіцца пратаганістам купалаўскай творчасці, вызначае яе ідэйны змест і мастацка-эстэтычныя рысы» [6, с. 20].

У многіх вершах паэта, уключаючы і ранні перыяд творчасці, гучыць пратэст супраць жыццёвай руціны, бязмэтавага гібнення, інертнасці, бяздзеінасці, сцвярджаецца неабходнасць абрання больш актыўнай пазіцыі, гадоўнасць адстойваць свае чалавечыя правы. Вось чаму форма непасрэднага публіцыстычнага звароту, закліку станавілася найбольш аптымальным шляхам грунтоўнага дыялогу з народам:

Пакіньма напушта на лёс свой наракаць,
Скрозь слёзы скаргі сеяць па зямлі, —
Нам трэба жыць і долю папраўляць,
Каб нас патомкі з часам не клялі.

Блудныя сцежкі цёмнага жыцця
Навукі сонцам мусім рассвятліць,
Каб мы і наша ў прышласці дзіця,
Не блудзячы, маглі свой век дажыць.

Штандар свабоды хай вядзе усіх
У свет на бітву з цемрай і са злом,
А гікі грозьб мучыцеляў глухіх
Глушымя вольнай песні перуном.

Навукай, воляй зможам стогн бяды,
Засеем долю на роднай зямлі,
І заживём шчасліва мы тады,
Як прадзеда век нашы не жылі. [8, I, с. 94]

Як бачым, у прыведзеным вершы Купалы, напісаным у рэчышчы агульнай тэндэнцыі да абнаўлення грамадства, відавочна заўважаецца апалогія навукі, асветы як дзейснага сродку барацьбы «з цемрай і са злом», што натуральна ста-соўвалася з ідэалагемай нацыянальнага адраджэння. У Купалы моцным было жаданне аб'яднаць людзей, абудзіць у іх прагу дзеяння-спамыслення, акрыліць надзеяй і верай у лепшую долю:

Пойдзем, ўзяўшы за сцяг свой і роўнасць, і згоду,
Жыцця лепшага покуль не знойдзем,
Пойдзем, пойдзем сабе здабываці свабоду,
Як адзін, як адзін дружна пойдзем! [8, I, с. 96]

У рэчышчы адраджэнскай тэматыкі, у якой яскрава выяўлена аптымістычная мадэль быцця, ідэя пераўтварэння рэчаіснасці, напісаны і верш «Сваякам па гутарцы». Паэт скарыстаў у ім — у межах рамантычнай парадыгмы нацыянальнага міфа — сродкі відавочна дэкларацыйна-публіцыстычныя, рытарычныя з мэтай узмацніць патрыятычную дамінанту, пафас веры ў жыццесцвярджальныя пачаткі жыцця:

Шлю вам песняй, братнім словам
Здароўканне, людзі:
Не гасіце веры, што вам
Жыцця лепей будзе.

Вы не зломкі, вы не зноскі,
Вы народ магучы:
Ваша панства — вашы вёскі,
Пан ваш — труд жывучы.

.....

Дык хай жа вас не асіле
Зверства непагоды,
Распусціце сваё крылле,
Як і ўсе народы.

Рухне крыўда, праўда ўстане,
Ворагаў адстраша,
Будзе долі панаванне
На зямлі на нашай. [8, III, с. 93—94]

Сутнасна важна было згуртавацца дзеля «вялікаснай і справядлівай, гістарычна выпактаванай ідэі нацыянальнай незалежнасці Беларусі». «Каб сцвердзіць, узвялічыць і абгрунтаваць гэтую ідэю, — заўважае І. Багдановіч, — Купала паэтызаваў гістарычнае мінулае, у якім бачыў духоўную апору на новым этапе барацьбы. Для гэтага патрэбна была яго гераізацыя і ідэалізацыя» [2, с. 13]. І гэта тычыцца, зрэшты, не толькі мастацкай рэфлексіі мінулага. Прыхільнік і прадаўжальнік міцкевічаўскага рамантычнага ідэалу свабоды, рамантычнага пафасу ўвогуле, Купала не паказваў свайго героя выключна як істоту сацыяльна і грамадска ангажаваную, а імкнуўся раскрыць багаты ўнутраны свет сучасніка ў яго бясконцай складанасці. Мужык як прадстаўнік народа выступае ў яго носыбітам, з аднаго боку, інертнасці, непераборлівасці, пакорлівасці лёсу, а з другога — духоўнасці, прыгажосці, свабоды, абуджэння духу ўвогуле. Купала існа адчуваў сябе «пакліканым на новае фармуляванне нацыянальнай ідэі, <...> рашуча адмятаў вобраз бяздольніка-недарэкі і замацоўваў у свядомасці з'яўленне новага годнага, «думнага» сына вялікай краіны. Адпаведна канцэпцыя гістарычнага ўпадку

замянялася канцэпцыяй новай, маладой Беларусі, якая твораць сваю адроджаную ўсябытнасць» [1, с. 32]. Гэта азначала, што паэт тым самым публічна абвясчаў духоўную суверэннасць мужыка як нацыянальнага тыпу, далучаў звычайнага прадстаўніка народа да сучаснай яму цывілізацыі, да культуры, да вышэйшых ідэальных, гуманістычных каштоўнасцей. Менавіта гэты вобраз як бы імпліцытна ўказваў на складанае перапляценне ў ім усеагульнага, нацыянальна-гістарычнага і індывідуальнага пачаткаў, на яго гістарычную запатрабаванасць падчас лёсавызначальных грамадскіх падзей.

Архіважнасць і маштабнасць задачы нацыянальнага адраджэння акурат уплывала на выбар шляхоў яе ажыццяўлення праз мастацкае слова. У многім менавіта гэты фактар абумоўліваў і творчую манеру мастака, арсенал выяўленчых сродкаў. І з той жа прычыны творы Купалы маюць моцны суб'ектыўны пачатак, вызначаюцца спавядальнай шчырасцю выказвання заветных думак, выпактавана-ўзвышаным поглядам на жыццё. «Лірызацыя беларускай паэзіі, пераход ад «жалейкавай усеагульнасці» да «лірыкі персанальна-псіхічнага» (Р. Бярозкін) акрамя чыста літаратурных, эстэтычных задач неслі ў сабе і мэту сацыяльную, гуманістычную: «Я — мужык», «Я — чалавек», «Я — асоба» — гэты тэзіс не толькі сцвярджаўся ў паэтычных лозунгах і дэкларацыях, але і канкрэтна ўвасабляўся ў раскрыцці багатага, шматграннага, духоўнага ўнутранага свету селяніна» [11, с. 35]. Доказам таму можа служыць і добравядомы ранні верш Купалы «Мужык», пазначаны сцвярджалым пафасам, герой якога пры незайздросным сацыяльным статусе не траціць пачуццё самапавагі, чалавечай годнасці і поўны рашучасці быць паўнапраўным суб'ектам чалавечай супольнасці: «*Ніколі, браткі, не забуду, / Што чалавек я, хоць мужык*» [8, I, с. 52].

Літаратура брала на сябе задачу мастацкага ўвасаблення паўнаважнага, сапраўднага героя як існага прадстаўніка нацыі, больш за тое, прадстаўніка ўсяго чалавецтва. Красамоўным сведчаннем таму могуць служыць і згаданыя вышэй і шмат якія іншыя творы паэта. Так, у вершы «Песня і сіла» Купала нібыта выяўляе свой ідэал гармоніі, які магчымы праз пераадоленне тых перашкод, што не даюць разгарнуцца ва ўсю моц унутраным сілам чалавека:

Дайце разгону, прастору
Дрэмлочым песням і сілам, —
Дрогне запор наймацнейшы,
Мы ўскалыхнём і магілай.

Продка адвечную думу
Праўнук санлівы пачуе;
Што ўзяць курган нам маніўся,
На кургане адбудуем.

Шлях залаты працярэбім,
Зорна ўзнясёмся ў высоты
Вышай няпраўды, няславы,
Вышай пакутных балотаў.

Моц сваю свету пакажам...
Здзіўляцца старцы і дзедзі:
Што знача песня і сіла!
Што знача вельмі хацеці! [8, II, с. 153—154]

Увогуле ж, купалаўская «песня і сіла» вельмі ўжо нагадвае багдановічаўскую «красу і сілу». Гэтыя словы ўспрымаюцца не проста як паэтычная формула, знак найвышэйшай дасканаласці, гармоніі, але, што не менш важна, як бы міжволі высвечваюць момант узвышэння чалавечага духу, калі чалавек можа паўстаць ва ўсёй сваёй духоўнай велічы. Самі назвы можна кваліфікаваць як аснову і шлях духоўнага і фізічнага разняволення і ўзвышэння чалавека прыгожага, здаровага, натуральнага.

Галоўную задачу паэта Купала бачыць у тым, каб быць выразнікам духоўных пошукаў нацыі, абуджаць свядомасць людзей, скіроўваць іх на шлях згоды, гармоніі, праўды. Беларускі пясняр усведамляў вялікую сацыяльную функцыю і актыўнае, дзейснае значэнне паэзіі ў жыцці грамадства, асобную ролю мастака, творцы ў сацыякультурным працэсе. Творы сапраўднага паэта — і гэта было ўласным крэда самога Купала — павінны быць нечым большым, чым толькі фактам літаратуры. І гэта ён даказваў сваёй творчасцю, сваім жыццём. Усё, што выходзіла з-пад пера Прарока нацыі, мела праграмную, ідэалагічную скіраванасць. У адным з такіх праграмных, ідэалагічна заангажаваных вершаў «Песняру-беларусу» (1909) акрэсліваецца сапраўды тытанічная задача, якую павінен здзейсніць «*зямлі забытай пясняр*» у імя вышэйшай існасці жыцця:

Шчаслівы ты ці нешчаслівы,
Будзі сыноў сваёй зямлі,
Над беларускай соннай нівай
Нязгаслы светач распалі!

Глядзі — ўскальшыцца, прачнецца
Мільённы прыспаны народ... [8, II, с. 65]

Ідэал паэта паўставаў у вобразе духоўнага валадара, цара, творцы-дэміурга («*Пясняр — слуга слугі усякай, / Пясняр і цар усіх царэй*»), які ўзвялічваецца сілай унутранай работы, шляхам самаспапалення, глыбіннага адчування сэнсаснажнасці свайго лёсу, учынку, дзеяння. Вобраз паэта ў Купала заўсёды спалучаны з ідэяй самаахвярнасці, высокага служэння роднай зямлі, свайму народу, Бацькаўшчыне.

У вырашэнні задач адбудовы нацыянальнага жыцця вялікая роля адводзілася Купалам вобразу-ідэалагеме «*прарока*», «*песняра*», «*Уладара*». У вершы «*Паўстань...*» (1919), паводле І. Багдановіч, «*вобраз новага мудрага ўладара ... выпісаны Купалам эмацыянальна і «геральдычна», што нагадвае стыль манументальнага гістарызму. Постаць уладара ўмяшчала ў сабе амплуа «прарока», «песняра» і «ваякі», які паўстане кроў з крыві, косці з косці гэтага народа і выведзе яго «адбудаваць свой збураны пасад» [2, с. 15].*

Паўстань з народу нашага, прарок,
Праяваў бураломных варажбіт,
І мудрым словам скінь з народу ўрок,
Якім быў век праз ворагаў спавіт!

Збяры ў адну ўсю Беларусь сям'ю,
Вазьмі з яе прысягу і зарок,
Што не прадасць сябе, сваю зямлю...
Зняць пуці Бацькаўшчыны ўстань, прарок!

.....
Паўстань з народу нашага, Ўладар,
Адбудаваць свой збураны пасад,
Бо твой народ забыў, хто гаспадар
І хто яго абдзёр з каронных шат.

На Ўладара жджэ Беларусь даўно,
І жджэ цябе ўладарства Божы дар,
Вялікае, магутнае яно...
Пад беларускі сцяг прыйдзі, Ўладар! [8, IV, с. 65—66]

Купала і Колас цесна спрычыніліся да праблем нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, да пошукаў тых індэтэрмінантаў, якія абумоўлівалі ступень і характар праяўлення нацыянальнага фактару, уплывалі на працэс эстэтычнага самаўсведамлення і самасцвярджэння маладой беларускай літаратуры, на дасягненне

ёю ўласнай самадастатковасці, самавартаснасці. Лёсавызначальныя праблемы і задачы, наўпрост звязаныя з самаідэнтыфікацыяй і самавызначэннем нацыі, нязменна і пастаянна знаходзіліся ў эпіцэнтры мастакоўскага і чыста чалавечага клопату, вярэдзілі неспакойныя і неспатольныя сэрцы Паэтаў, набывалі небывалую грамадска-палітычную важкасць і вастрывню, мелі папраўдзе ўсюдыісны, трансцэндэнтны характар. Нацыязначнае ў творчасці Купалы і Коласа натуральна і заканамерна перагуквалася з агульначалавечым, усялюдскім — адстойваннем права на вартаснае чалавеча жыццё, права карыстацца ўсімі заваёвамі цывілізацыі.

Ужо напачатку нацыянальнага адраджэння нашы будзіцелі-пасіянарны ўзялі на сябе адказную місію быць генератарамі і праваднікамі нацыянальнай ідэі, нястомна і апантана сілай палымнага мастацкага слова абуджалі ў людзях пачуццё адзінакрэўнасці, духоўнай, чалавечай і нацыянальнай салідарнасці, узаемадапамогі і ўзаемападтрымкі, заклікалі паважліва і беражліва адносіцца да нацыянальных і гістарычных святынь. Высока ацэньваючы падзвіжніцкую ролю нашых пачынальнікаў, якія закладвалі падмурак новай беларускай літаратуры і намацвалі перспектыву яе далейшага развіцця, В. Жураўлёў піша: «Абапіраючыся на традыцыі, яны (пачынальнікі. — В. М.) добра адчулі, што пры самых шырокіх і разнастайных сувязях і ўзаемадачынненнях з жыццём мастацкае і літаратурнае слова можа паўнапраўна жыць і развівацца, арыентуючыся не на паказ і ўхвалу барацьбы, калатнечы і людской размежаванасці, а на ўмацаванне духоўнай еднасці і братэрскай суладнасці» [7, с. 53].

Класікі нашай літаратуры жылі і тварылі з вераю ў заўтрашні дзень, у шчасную долю народа, кіруючыся агульнанародным, агульнадзяржаўным інтарэсам, абіраючы пазіцыю дабратворнага і пазітыўнага дыялогу з жыццём. Валодаючы магутным духоўна-інтэлектуальным патэнцыялам, яны былі закліканы гісторыяй стаць бясспрэчнымі ідэолагамі нацыі, выразнікамі яе глыбінных асноў, высокіх духоўных памкненняў, пасіянарных нацыязначных ідэй і задач па пераўтварэнні і абнаўленні жыцця і прыклалі тытанічныя намаганні, каб Беларусь здабыла нарэшце «свой пачэсны пасад між народамі», заняла сваё годнае месца ў сусветнай цывілізацыі.

Беларусь пакрысе збіраецца ў адну сям'ю. Дзяржаўнае і нацыянальнае ўмацаванне нашай суверэннай краіны ў многім залежыць ад таго, наколькі мы, яе грамадзяне, усвядомілі і ўсведамляем неацэнны ўклад Купалы і Коласа ў фармаванне нацыянальнай беларускай ідэі, ва ўмацаванне духоўных асноў дзяржавы і нацыі. Валадары дум і спадзяванняў народа ўсёй сваёй чыннасцю прадэманстравалі сваю глыбокую прыхільнасць да спаконвечных, выпрацаваных на працягу стагоддзяў гуманістычных прынцыпаў і ідэалаў, якія пераканаўча засведчылі сваю непераходнасць, жыццязстойкасць у адвечным пошуку шляхоў да светлай долі і шчаслівай будучыні.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, І. Метафара маладосці як ідэйна-эстэтычны прынцып мадэрнізму і яго актуалізацыя ў творчасці Янкі Купалы 1910-х гадоў // Нараджэнне класіка: VII Міжнародныя Купалаўскія чытанні — навуковая канферэнцыя (Мінск, 17—18 чэрв. 2004 г.). — Мінск, 2005.

2. Багдановіч, І. Патрыятычны «неарамантызм» Янкі Купалы ў святле міцкевічаўскай традыцыі і еўрапейскага мадэрнізму // Янка Купала і Адам Міцкевіч: IV Міжнародныя Купалаўскія чытанні (9 верасня 1998). — Мінск, 2000.

3. Багдановіч, М. Поўны зб. твораў: у 3 т. — 2-е выд. — Мінск: Беларуская навука, 2001. Далей спасылкі на гэтае выданне, у дужках — нумар у спісе літаратуры, том, старонка.

4. Беларуская думка. — 2004. — № 2.

5. Гарэцкі, М. Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. — Мінск: Маст. літ., 1990.
6. Гніламёдаў, У. Янка Купала: Жыццё і творчасць. — Мінск: Белар. навука, 2002.
7. Жураўлёў, В. П. Актуальнасць традыцый: Якуб Колас у пісьменніцкім асяродку. — Мінск: Белар. навука, 2002.
8. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т., 10 кн. — Мінск: Маст. літ., 1995 — 2003. Далей спасылкі на гэта выданне, у дужках — нумар у спісе літаратуры, том, старонка.
9. Ластоўскі, В. Выбраныя творы. — Мінск: Белар. кнігазбор, 1997.
10. Маладая Беларусь. Сш. 1, сер. 1. — Пг., 1912.
11. Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей: У 4 кн. Кн. 2: Пачатак XX ст. 1900 — 1917. — Мінск, 1994.
12. Наша ніва. — 1913. — № 34. — 5 верас.
13. Наша ніва. — 1913. — № 41. — 10 кастр.
14. Наша ніва. — 1914. — № 9. — 27 лют.
15. Рагойша, М. Да пытання пра гуманістычны пафас, структуру і жанравы дыяпазон «Нашай нівы» // Нараджэнне класіка: IV Міжнародныя Купалаўскія чытанні — навуковая канферэнцыя (Мінск, 17—18 чэрв. 2004). — Мінск, 2005.
16. Рагойша, У. Творчасць Янкі Купалы як маркер нацыянальнай свядомасці: на матэрыяле сучаснага друку // Янка Купала і праблемы беларускага самапазнання: V Міжнародныя Купалаўскія чытанні — навуковая канферэнцыя. Мінск, 7—8 снежня 2000 г. — Мінск, 2002.
17. Теорія літаратурных стылей. Типалогія стылевого развіцця новага времени. — М., 1976.
18. Яскевіч, А. С. Наватарскія тэндэнцыі ў беларускай літаратуры пачатку XX ст. // Гаранін Л. Я., Яскевіч А. С., Матрунёнак А. П. Нараджэнне новага мастацтва. — Мінск, 1980.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14 лютага 2012 года

Валерый Максімовіч «Волаты духу нацыі»

Рэзюмэ

У артыкуле раскрываецца духоўная сутнасць літаратурнай класікі, роля і значэнне Янкі Купалы і Якуба Коласа ў фарміраванні новай беларускай літаратуры, у вырашэнні праблемы гістарычнай кадэфікацыі нацыі, у захаванні і развіцці нацыянальнай ідэнтычнасці.

Valery Maksimovich «The heroes of the national spirit»

Summary

The spiritual essence of the literary classics, the role and importance of Yanka Kupala and Yakub Kolas in the formation of the new Belarusian literature, i in the solution of the historical national codification problems, in saving and developing the national identity are investigated in the article.